

УДК 655.421:655.322(477.83-25)-051 В.Белз“18”

КАСОВА КНИГА КНИГАРНІ ЯК ДЖЕРЕЛО КНИГОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Марія КОНОПКА

*Педагогічний університет ім. Комісії національної освіти у Кракові,
Інститут наукової інформації і бібліотекознавства,
бул. Подхоронжих, 2, м. Краків, 30-084, Польща, тел. (012) 662-61-70,
ел. пошта: mar.konopka@neostrada.pl*

Підкреслюється важливість касової книги книгарні як історичного джерела на прикладі збереженого такого документу книгарні Владислава Белзи у Львові. Виконані в цій книзі записи дозволяють уточнити обставини діяльності книгарні. Зафіксовані видатки, пов'язані із поповненням її асортименту, висвітлюють коло професійних контактів з іншими подібними місцевими та іноземними закладами. Інші записи інформують про прибутки (з продажу книг, діяльності платного абонементу) та видатки (на власну видавничу діяльність) книгарні.

Ключові слова: Владислав Белза, львівські книгарні XIX ст., касова книга книгарні, Львів.

В Австрійській імперії книгарні були зобов'язані вести торгівельні книги. Згідно з відповідними приписами, книгарня, яка організовувала видання книг, мусила мати книгу замовлень для окремих друків – “Зіставлення коштів накладів”, де окрім видатків на папір, ілюстрації, друк, оправу, рекламу, мала бути вказана кількість накладу певного видання, а також зведений рахунок коштів. Торгівельна діяльність вимагала ведення касової книги, де мали бути відображені зміни кількості готівки у книгарні, і тому в ній фіксували будь-які готівкові надходження, які були від продажу чи з інших джерел, а також видатки, пов'язані з оплатою рахунків книгарні; їх підраховували наприкінці кожного місяця. Відповідно до офіційних вимог, книга, із вказаною на титульному аркуші назвою фірми, датою і підписом власника, повинна була мати пронумеровані сторінки, бути прошнурованою і затверджувалася податковою адміністрацією.

У касовій книзі реєстрували щоденні видатки, пов'язані із торгівельною діяльністю, і надходження з різних джерел – продажу, розрахунків з іншими фірмами, отриманих позичок. Таким чином, це джерело дозволяє дізнатися про фінансовий стан книгарні, кошти, які йшли на її функціонування – величину регульованих рахунків книгарні, плати за оренду, газ, опалення, поштові послуги, канцелярські матеріали¹. Зафіксована у касовій книзі платня працівників дозволяє зорієнтуватися у кількості зайнятих людей, дізнатися їх прізвища та виробничі обов'язки. Дослідник таким чином отримує інформацію про організаційний стан фірми, її кількісні показники, діючі філії. Записані суми коштів, які витрачалися на рекламу, можуть чимало повідомити про фінансове становище фірми і її професійну активність. У цій книзі також

¹ *Podręcznik księgarski. Przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktykantów księgarskich, na podstawie swojskich i obcych źródeł opracowany / pod red. T. Paprockiego. – Warszawa, 1896.*

подавали місця рекламних повідомлень, тим самим вказуючи сучасному досліднику, у яких друкованих джерелах їх можна шукати. Ведення видавничо-торгівельної книгарні вимагало робити замовлення у друкарнях, інтролігаторських майстернях, хоча лише в окремих випадках записували деталі стосовно замовлених послуг або підприємство, якому доручали певну роботу.

Записані видатки, пов'язані з пересилкою літератури на замовлення клієнтів або купівлею книгарнею книг та часописів, розкривають зв'язки з місцевими та іноземними видавничими фірмами і редакціями періодичних видань. Вони також дають підставу зрозуміти практиковані форми поповнення асортименту книгарні, а також коло її зв'язків з іншими, в т. ч. й іноземними, книгарнями. Зазначені у касовій книзі прибутки і скорочені назви (рідко з прізвищем автора) проданих певного дня книг та періодичних видань містять багато цікавої інформації. Аналіз цих записів дає можливість визначити найбільш популярні серед відвідувачів певної книгарні видання. Після того, як дослідник отримує їх повний бібліографічний опис, він може відповісти на питання, чи і який попит мала продукція певного видавництва, якого типу літературі віддавали перевагу клієнти цієї книгарні, які часописи найчастіше купували. Такі записи у касовій книзі значним чином можуть доповнити наші знання про обіг літератури серед читачів, а також визначити категорію читачів, яка найбільше користувалася послугами цієї книгарні.

У касовій книзі відображені також зміни прав власності фірми, появи спілок, внески окремих інвесторів, регулювання фінансових питань між співвласниками. Ці записи як важливі деталі доповнюють інформацію щодо історії фірми, уточнюють (до дня) певні події. Записані прибутки та видатки розкривають також подробиці, пов'язані із послугами фірми та діяльністю її філій чи дочірніх структур, наприклад, книжкового абонементу.

Це джерело показує також заборгованість книгарні і виплату боргів. Завдяки записам із касових книг можна порівняти приватних осіб та інституції, у яких позичали гроші, суму та термін позичок. Пов'язавши ці факти, наприклад, із видавничою діяльністю книгарні (порівнюючи дату отримання позики із датою виходу в світ певного видання), можемо з'ясувати механізм фінансування конкретної книги.

Перегляд різних видів інформації, яку записували до касової книги книгарні, підтверджує її цінність як історичного джерела. На жаль, цей тип документу (стосовно львівських книгарень доби автономії Галичини) є рідкісним. Разом із тим, у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника зберігається касова книга книгарні Владислава Белзи у Львові² за 1877–1878 рр. Це розлінійований зошит із колонками (без заголовків), розміром 36 × 22,5 см, оправлений у зелене полотно. Добре збережений, цілісний зошит має 150 пронумерованих аркушів, з яких 135 записано чорнилом, старанним, читабельним почерком. Книгу, відповідно до існуючих правил, було прошнуровано, шнури на внутрішній стороні обкладинки скріплені лаком з відтисненою державною печаткою з написом: “С. К. Urząd Wymiaru Należytości” (“Ц[ісарсько-] к[оролівська] установа визначення [грошових] зборів”). У верхній частині аркуша наклеєно 3 акцизні марки, в нижній є підтвердження оплати: “Sprawdzono i markami na 2 złr. 30 cent. zaopatrzone. Lwów dnia 2/1 1877” (“Перевірено і забезпечено марками на 2 зол. рн. 30 кр. Львів дня 2/1 1877”), доповнене двома під-

² Касова книга книгарні Владислава Белзи у Львові // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. III 2897.

писами (Балабана, другий нерозбірливий). Під написаною від руки назвою була прикладена печатка власника: “Księgarnia Wł. Belzy we Lwowie” (“Книгарня Вл. Белзи у Львові”). Записи прибутків і видатків робили в книзі з датою (днем) у відповідних колонках. Цей документ значним чином доповнює не лише відому на цей час інформацію про книгарську діяльність В. Белзи, але й про його папери, приватне та професійне листування³.

У дослідженнях, присвячених В. Белзі, передовсім вивчено його доробок як літературного діяча, поета і публіциста⁴. Набагато менше інформації можна знайти про його книгарські, видавничі чи редакційні проекти. Окрім біограми, вміщеної у “Słowniku pracowników książki polskiej”⁵, та тексту Бартломея Шиндлера⁶, марно шукати публікацій на цю тему. Про неї не згадує Владислав Пекарський, автор статті у “Polskim słowniku biograficznym”⁷. У той же час поет значну частину свого життя присвятив роботі з книжкою – її публікації, розповсюдженню та удоступненню. Збережена касова книга книгарні В. Белзи разом з іншими документами, які зберігаються в Національній бібліотеці у Варшаві, Бібліотеці Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві по-новому висвітлює його книгарську діяльність, дозволяє розкрити її напрями, встановити грошові суми, пов’язані з реалізацією торгівельних, видавничих і організаційних починань.

Владислав Белза (1847–1913) – поет, автор творів для дітей, студій, присвячених творчості Адама Міцкевича, упорядник кількох антологій поезії, у 1871 р. оселився у Львові після виїзду з російської та пруської частин колишньої Речі Посполитої. Він розпочав клопотатися про концесію на ведення книгарні і отримав її восени (вірогідно, в листопаді) 1875 р.⁸ Підтвердження цього факту знаходимо у листі Маріана Гавалевича від 10 листопада 1875 р., який вітав В. Белзу із отриманим дозволом: “Від щирого серця вітаю Тебе з концесією на книгарню. Коли і де буде відкрита. Якщо можна Тобі чимось служити – напиши, будемо підтримувати всіма силами. Може, Ти не відмовився б від оренди “Szkieł” і “Diabła”⁹. Видавничо-торгівельний заклад В. Белзи було відкрито 21 січня 1876 р.; він знаходився у готелі “Жорж” на площі Маріяцькій, 1 – про це інформував рекламний анонс у “Каталозі Книгарні Владислава Белзи” (1876)¹⁰. Цей факт також зафіксував Болеслав Лімановський у своїх

³ Платіжний виклик від 28 лютого 1878 р. // Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (далі – BZNiO), rkps 12663 II (Papiery Belzów), k. 385, 390.

⁴ Tyszkiewicz T. Władysław Belza 1847–1913 // *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*. Seria 4. *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu*. – Warszawa, 1965. – Т. 1. – С. 243–253.

⁵ Tukanowicz W. Belza Władysław // *Słownik pracowników książki polskiej* / pod red. I. Reichel. – Warszawa, 1972. – С. 54–55.

⁶ Szyndler B. Ze wspomnień księgarskich Władysława Belzy // *Księgarz*. – 1981. – Nr 1. – С. 41–43.

⁷ Piekarski W. T. Belza Władysław // *Polski słownik biograficzny*. – Kraków, 1935. – Т. 1. – С. 413.

⁸ Клопотання В. Белзи про концесію на книгарню передувала спроба створити книгарсько-видавничу спілку з Владиславом Завадзьким і Клеменсом Лукашевичом, яку не затвердила влада. Див.: Szyndler B. Ze wspomnień księgarskich Władysława Belzy... – С. 41. Ширше про книгарську діяльність В. Белзи див.: Конопка М. Lwowska Księgarnia Władysława Belzy (1876–1878) // *Roczniki Biblioteczne*. – 2005. – С. 197–208.

⁹ BZNiO, rkps 12420 I (Listy Władysława Belzy. Т. 1. 1861–1875), k. 165 (лист М. Гавалевича до В. Белзи від 10 листопада 1875 р.).

¹⁰ “Підписаний, який десять років працює у видавничій сфері, тішить себе надією, що зможе з користю розвинути свою справу, а пунктуальністю у виконанні всіляких доручень, що належать до переліку дій книгарні, гідно виправдає виявлену собі довіру” (Belza W. *Katalog Księgarni Władysława Belzy*. – Lwów, 1876. – С. 55).

“Щоденниках” (“Pamiętnikach”): “В тому році [1876] Владислав Белза заснував малу книгарню на пл. Маріяцькій. Вона мені запам’яталася тому, що я, йдучи дуже часто біля неї, заходив порозмовляти про різні поточні події”¹¹.

До цього часу вважалося, що книгарська кар’єра В. Белзи розпочалася у 1878 р.¹² І Ванда Туканович, і Бартломей Шиндлер пов’язують факт відкриття книгарні із створенням спілки В. Белзи із Юзефою Кавчинською¹³ і, як подають, орендою у неї книгарні*. Тим часом каталог книгарні за 1876 р., залучений тут лист М. Гавалевича та касова книга доводять, що він розпочав працювати в цій сфері раніше. Підтверджує укладену угоду між В. Белзою та Ю. Кавчинською запис видатків у книзі за день 1 лютого 1878 р.: “на штемплі на контракт 17.50 злр.”, а також двічі – 1 і 12 лютого – “на нотаріуса 7.40 злр.” Слід, однак, зазначити, що ані з цього документу, ані з тексту угоди¹⁴ не видно, що її предметом була оренда книгарні в Ю. Кавчинської. Доказом самостійної книгарської діяльності В. Белзи є також касова книга книгарні. Записи, зроблені у 1877 р., не вказують на жодні зв’язки із Ю. Кавчинською. Це прізвище вперше з’являється у касовій книзі аж 5 лютого 1878 р., коли на сторінці прибутків В. Белза записав, що Ю. Кавчинська внесла до книгарської спілки 2200 зол. рн. австрійської валюти¹⁵, а 1 березня 1878 р.¹⁶ на сторінці видатків записане прізвище Максиміліана Кавчинського із сумою 12.50 зол. рн. Від цього моменту протягом решти місяців 1878 р. у розділі видатків з’являється такий рядок. Згідно з укладеною 5 лютого 1878 р. угодою таку суму виплачували М. Кавчинському* за “нагляд за книгарнею з боку Ю. Кавчинської”¹⁷. В. Белза вніс до спілки капітал у вигляді книжок вартістю 2010 зол. рн. В угоді також передбачалася винагорода для керівника цього підприємства (книгарні) у розмірі 1200 зол. рн. на рік, а для М. Кавчинського – 150 зол. рн. на рік; ці ставки мали зрости протягом наступних десяти років до розміру, відповідно, 2000 і 360 зол. рн.

Книгарня, як показує аналіз видатків, була невеликим закладом, де працювали лише дві особи – помічник книгаря Владислав Островський, якого часто записували як “W. O.”, з місячною платнею 25 зол. рн. і “хлопець” з платнею 7 зол. рн., які виплачували частинами. Так само отримував свої гроші В. Белза. Винагороду в розмірі 130 зол. рн. у 1877 р. він отримав кількома або кільканадцятьма частинами по 5, 15, 50 зол. рн., наступного року його винагорода зменшилася до 100 зол. рн., але процес її виплати залишився незмінним. Через фінансові проблеми фірми, які виявилися протягом останніх місяців 1878 р., її власник отримав у вересні лише половину своїх грошей, а в жовтні та листопаді у видатках жодні виплати В. Белзі взагалі не згадуються.

¹¹ Limanowski B. *Pamiętniki 1870–1907* / oprac. J. Durko. – Warszawa, 1957. – S. 127.

¹² П. Костецький (*Władysław Belza*. – Lwów, 1897. – S. 18) інформує, що В. Белза заснував польську книгарню у 1877 р. Ширше про діяльність книгарні В. Белзи див.: Конопка М. *Lwowska Księgarnia Władysława Belzy...*

¹³ В. Туканович (*Belza Władysław...* – S. 54) неправильно подає прізвище співвласниці книгарні – “Юзефа Качинська”.

* У відомих списках не було зазначено книгарні Ю. Кавчинської. Так само із документів органів влади за 1878 р., які стосуються цієї спілки, не випливає, що вона раніше була власницею такого закладу.

¹⁴ BZNiO, rkps 12663 II (Papiery Belzów).

¹⁵ Касова книга..., арк. 88.

¹⁶ Там само, арк. 92 зв.

* Максиміліан Кавчинський (1842–1906) – доктор, доцент германської та романської філології Львівського університету. Походив із Великопольщі, у Львові мешкав від 1874 р.

¹⁷ Рекурсе Владислава Белзи від 1 листопада 1879 р. // BZNiO, rkps 12663 III (Papiery Belzów), k. 390.

Значну суму серед витрат книгарні складав чинш за орендоване приміщення у розмірі 61 зол. рн. 25 кр., до якого додавали видатки на гас, від 1 зол. рн. у літньо-осінній період до 7 зол. рн. 18 кр. взимку (наприклад, у грудні 1878 р.). Обов'язкові видатки збільшували й міські збори – “5 % міського комірною” (17 зол. рн. 50 кр., запис 2 січня 1877 р.) та податки – “на заробіток” (43 зол. рн. 96 кр.) і “на прибуток” (15 зол. рн. 11 кр.) (записи 3 травня 1877 р.).

Ведення книгарні вимагало також видатків на пошту, купівлю паперу, чорнила, лаку, кореспонденційних карток, оплату замовлень у інтролігатора, наприклад, виконання оправ, виготовлення скриньок на картотеки. Найбільші поштово-канцелярські видатки записано у січні, наприклад, у 1877 р. їх сума склала 32 зол. рн. 25 кр. (і ще збільшилася на 2 зол. рн. 30 кр. за оплату штемпеля касової книги), натомість вже в лютому того ж року такі видатки склали лише 14 зол. рн. 35 кр. На рекламу витрачалися невеликі суми і ті нечасто. У 1877 р. це були оголошення в “Tygodniu” (“Tydzień Literacki, Naukowy i Społeczny”), у календарі “Chaty”, “Rok” та в неперіодичному журналі “Wystawa” (“Wystawa Krajowa Rolnicza i Przemysłowa we Lwowie”), які разом коштували 22 зол. рн. 80 кр. Наступного року ці видатки істотно зменшилися – до 7 зол. рн. 22 кр. – і обмежилися коштами, витраченими на розклейку афіш та оголошеннями про розпродаж книги у “Dzienniku Polskim” і “Gazecie Narodowej”, що було пов'язане з ліквідацією книгарні. Привертає увагу факт, що видатки на рекламу з'явилися на межі двох років – від листопада до лютого, і були викликані триваючим різдвяним сезоном.

Найбільші кошти поглинала оплата друкарських та інтролігаторських послуг, пов'язаних із редагуванням та виданням від 1876 р. (у Львові) часопису “Towarzysz Piłnych Dzieci”. Книгарня В. Белзи доручала набір і друк часопису головно Першій спілковій друкарні (I Drukarni Związkowej), де у 1877 р. виконано замовлень на загальну суму 480 зол. рн. (всього того року на послуги друкарень витратили 577 зол. рн.). Видатки на друк були ще вищі наступного року (712 зол. рн. 79 кр.), що було наслідком зміни періодичності виходу в світ журналу – із двох тижнів до десяти днів. Якщо прийняти тезу, що записи були детальні, то майже половину цієї суми (близько 300 зол. рн.) коштував друк “Towarzysza”. Частина витрат, пов'язаних із друком цього періодичного видання, могла входити до видатків (які регулярно записувалися) на послуги друкарень – Першої спілкової, Корнеля Піллера, Товариства ім. Шевченка. Лише як виняток трапляються записи про оплату замовлених портретів та ілюстрацій до книжок, наприклад, до видання твору Генрика Лончинського “Za panią matką racierz idzie gładko”¹⁸.

Також значні видатки були пов'язані з інтролігаторськими роботами, які звичайно записувалися під загальною назвою “послуги”, і тому лише в окремих випадках про них можна дізнатися детальніше, наприклад, про “коробку на фактури” або про конкретну книгу, передану до оправ, наприклад, “оправа книжки до богослуження для польок”. Дізнаємося також прізвище ремісника, який виконував замовлення. У 1877 р. ним був Александер Гетріц, власник галантерейно-інтролігаторської майстерні. Оплата за виконані замовлення коливалася від 173 зол. рн. 20 кр. у 1877 р. до 72 зол. рн. 59 кр. у 1878 р. Ці суми вказують на те, що фінансовий стан фірми погіршувався, що, зрештою, привело до її ліквідації. Друкарські та інтролігаторські видатки

¹⁸ Касова книга..., арк. 72 зв. (запис 19 листопада 1877 р.: “Портрет до комедії Лонч[инського] – 15 зол. рн.”).

виплачувалися кількома тижневими траншами кожного місяця; їх переказували на рахунок майбутніх виплат.

Фінансовий стан книгарні, як видно із записів у касовій книзі, був не найкращим. У 1877 р. зафіксовано численні позики, зроблені в банках – наприклад, в Іпотечному на значну суму 1142 зол. рн.¹⁹, Симона – 350 зол. рн. (23 березня), Кредитному – 1215 зол. рн.²⁰, Заставному – 175 зол. рн. (5 жовтня). Книгар позичав і в приватних осіб, наприклад, не враховуючи невеликі суми, в Антоні Островського 100 та 125 зол. рн. (3 січня та 26 березня 1877 р.), Альфреда Мянзовського – 300 зол. рн. (23 квітня 1877 р.), Францішека Генрика Ріхтера – 175 зол. рн. (11 жовтня 1877 р.). Всього у 1877 р. сума фінансових зобов'язань щодо боргів склала 4812 зол. рн. 95 кр. Кількість та суми позичок показують, що значні фінансові зобов'язання могли спричинити створення на початку 1878 р. спілки з Ю. Кавчинською, але й це рішення не виправило ситуації так, аби продовжити існування фірми В. Белзи. Як виявилось, сума коштів, необхідних на забезпечення її функціонування, перевищувала фінансові можливості власників. Перші два роки діяльності книгарні не принесли В. Белзі очікуваної виробничої та фінансової стабілізації, адже на сторінці касової книги, якою розпочинався 1878 р., він дописав: “Боже, дай щасливіший [рік]”²¹. На жаль, наприкінці цього року книгарня припинила своє існування.

Організована спілка проіснувала ледве 11 місяців. Відхід В. Белзи від ведення справ свого закладу спричинили проблеми з податками і, правдоподібно, не дуже високі прибутки. Виплата отриманих кредитів, зобов'язання щодо співвласника, видатки, пов'язані із веденням видавничо-торгівельної фірми виявилися надто великим тягарем і викликали її ліквідацію, незважаючи на угоду, укладену на 10 років. Рішення припинити діяльність книгарні і пов'язаний з ним продаж книжок за зниженими цінами книгар повідомив нотаткою у касовій книзі, записаною 1 січня 1879 р.: “31 грудня 1878 р. я заклав мою книгарню, продавши залишки товарів і друків, загальною вартістю 5000 зол. рн., за 1200 зол. рн. а. в. Протягом трьох років я втратив на цій справі весь мій вкладений у неї капітал, але, дякуючи Богу, вийшов чистим, виплачуючи кожному, кому був винен”²².

У касовій книзі також показано видатки, пов'язані з видавничою діяльністю, накопиченням товарного асортименту, виконанням приватних замовлень клієнтів. Тут задокументовані різноманітні контакти з вітчизняними, рідше з чужоземними книгарнями, величина товарообігу з ними (на жаль, найчастіше без уточнення предмету транзакції), замовлена література. Найбільші за сумами коштів розрахунки В. Белза вів із варшавською фірмою Гебетнера і Спілки. У 1877 р. вони були на суму 770 зол. рн. 99 кр., однак у 1878 р. вже лише на 545 зол. рн. 67 кр. Записи щодо врегулювання взаємних зобов'язань з'являлися, як правило, на початку року, в січні та лютому, що вказує на ведення комісійних (продаж товарів за винагороду) рахунків.

В. Белза часто користувався послугами місцевих видавців – книгарні Губриновича і Шмідта, Польської книгарні Адама Домініка Бартошевича, Францішека Генрика Ріхтера, Зейфарта і Чайковського, Кароля Вільда. Найбільші рахунки були з книгарнею

¹⁹ Касова книга..., арк. 72 зв. (записи 1877 р.: 12 лютого – 600 зол. рн., 19 липня – 292 зол. рн. і 19 жовтня – 250 зол. рн.).

²⁰ Там само (записи 1877 р.: 16 червня – 350 зол. рн., 23 серпня – 490 зол. рн. і 23 листопада – 475 зол. рн.).

²¹ Там само, арк. 82.

²² Там само, арк. 135.

Ф. Г. Ріхтера – від 329 зол. рн. 48 кр. у 1877 р. до 45 зол. рн. 98 кр. у 1878 р., з Губриновичем і Шмідтом рахунки складала суми відповідно 160 зол. рн. 07 кр. і 85 зол. рн. 66 кр. Протягом цих двох років не зменшилися контакти з Польською книгарнею А. Д. Бартошевича – 129 зол. рн. у 1877 р. і 131 зол. рн. 25 кр. у 1878 р. До цих сум входили гроші за придбані (в т. ч. і через обмін) книжки, за позичені на час канікул (липень – серпень) книги з Польської книгарні, а також повернення взятої раніше позики. Співпраця з іншими львівськими видавцями була меншою і обмежувалася рахунками на суми від кільканадцяти до кількадесяти зол. рн., як, наприклад, продаж по рахунку з Каролем Вільдом у 1878 р. склав суму 26 зол. рн. 42 кр., з книгарнею Зейфарта і Чайковського (11 зол. рн. у 1877 р.) чи фірмою Міхала Поремби (14 зол. рн. 25 кр. у 1878 р.), також із Комітетом народних видань (Komitetem Wydawnictw Ludowych), Педагогічним товариством (Towarzystwem Pedagogicznym). В. Белза також замовляв книжки у познанської книгарні Яна Константи Жупанського (рахунки у 1877 р. на 21 зол. рн. 03 кр., у 1878 р. вже були значно вищі – на 161 зол. рн. 20 кр.). Він також отримав у 1877 р. книжки від Брокгауза з Ляйпціга на суму 175 зол. рн.

В. Белза принагідно замовляв книжки у краківських фірм – Владислава Людвіка Анчица, Юліуша Вільдта, Данієля Е. Фрідляйна, в Академії наук, а також у провінційних книгарів – у “В. Піша” (Владислава) з Бохні, Яна Резенгайма з Бродів. Щоправда, ці контакти можна визнати випадковими, бо і вони часто були одноразовими, і суми рахунків були невеликими. Список закладів, з якими співпрацював В. Белза, можна ще доповнити книгарнею Оргельбранда з Варшави. У 1877 р. він виплатив цій книгарні 20 зол. рн. 16 кр., можливо, це були рахунки за “Загальну енциклопедію” (“Encyklopedię powszechną”), яка була доступна у книгарні В. Белзи.

Поповнення асортименту книгарні, окрім угод з книготоргівельними фірмами, відбувалося й через окремі замовлення. Назви видань, записані дуже скорочено, дозволяють визначити лише тип отримуваних книг – календарі, шкільні підручники, літературу для простолюдю, книги для богослуження; лише як виняток є записані прізвище автора чи назва конкретної книжки. Тільки щодо часописів зазначалися їх назви. Серед них траплялася варшавська періодика – “Bluszczy”, “Biesiada Literacka”, “Wędrowiec”, львівська – “Tydzień Literacki, Naukowy i Społeczny”, “Strzecha”, “Szcutek”. Касова книга показує, що клієнти книгарні В. Белзи шукали праці Кароля Шайнохи, Фрідріха Шлоссера, “Kaukaz” Матеуша Гралецького, дослідження з історії літератури, повісті Фелікса Бернатовича, Юзефа Ігнаці Крашевського, твори Зигмунта Красінського, Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Вінценти Поля, Корнеля Уейського, Яна Александра Фредро. Тричі занотована “Енциклопедія”, ймовірно Оргельбранда, так записана 7 червня 1877 р., двічі подана “Рільнича енциклопедія” (“Encyklopedia rolnicza”). Популярними у читачів 1877 р. були “Листи про Галичину” Станіслава Козьмяна (молодшого)²³, адже книгарня отримала шість примірників цієї книги. Можна згадати ще одне видання, “Артур Гроттгер” Клеменса Кантецького²⁴, три примірники якого закупили у грудні 1878 р. Однак більшість виконаних замовлень записували дуже загально: за категорією видань – часописи (наприклад, “німецькі”, “французькі”),

²³ Koźmian S. *Listy o Galicji do „Gazety Polskiej” 1875–1876*. – Kraków: nakł. i druk. W. L. Anczyca, 1877. – 8°. – 268 s. – Cena 1 zlr. 50 cent.

²⁴ Kantecki K. *Artur Grottger. Szkic biograficzny*. – Lwów: nakł. “Przewodnika Naukowego i Literackiego”, 1879. – 8°. – 6 nlb., 150, 9 nlb. s. – Cena 1 zlr. 50 cent. У касовій книзі це видання з’явилося у грудні 1878 р., тому, незважаючи на поданий на титульній сторінці рік видання 1879, воно було в продажу вже наприкінці 1878 р.

брошури; їх призначенням, подаючи й їх читачів – підручники, книжки для дітей, для простолюду; спеціалізацією – юридична, історична література; з огляду на роди літератури – “драматичні твори”; за мовою – французькі, німецькі книги.

Касова книга завдяки щоденним записам надходжень, отриманих від проданих книг, дозволяє визначити ситуацію щодо окремих книг, власних видань чи отриманих від інших, яка оцінюється через частоту згадок про них у списках проданої літератури. Наприклад, популярним був виданий коштом книгарні В. Белзи poradnik Яна Стеллі Савицького “Поради для молодих заміжніх жінок” (“Rady dla młodych mężatek”) (1877), який у цих списках в рік видання згадується аж 50 разів. Із власних видань згадуються, хоч і набагато рідше, “Афіни” (“Ateny”) Войцеха Дзедушицького (17 разів), яке вийшло наприкінці 1877 р. (з датою 1878 р.), сценічний жарт “Життя Цезаря” (“Życie Cezara”), праця Теофіла Меруновича “Розвиток міста Львова: зауваги і висновки” (“Rozwój miasta Lwowa, uwagi i wnioski”), політична брошура “На сьогодні” (“Na dzisiaj”). Знаходив своїх читачів й молодіжний часопис “Товариш старанних дітей” (“Towarzysz Pilnych Dzieci”), який лише в січні 1877 р. згадано аж 24 рази.

Записані у касовій книзі продані книжки вказують на різномірний вибір клієнтів. Серед записів переважали видання для дітей і молоді, наприклад “Сув’язь Геленки” (“Wiązania Helenki”) Клементини Гоффман, книжечки Станіслава Яховича (“Казки та оповідання” (“Bajki i powiastki”)). Дорослі читачі купували повісті Яна Держковського, Ю. І. Крашевського, Яна Лама, Елізи Ожешко, Пауліни Вільконської, поезії Адама Асника, В. Белзи, В. Поля, твори А. Міцкевича, Ю. Словацького, Юзефа Супінського або “Щоденники” (“Pamiętniki”) Юліана Урсіна Немцевича. Більшість згаданих вище видань з’явилося в популярній серії А. Д. Бартошевича “Бібліотека Мурашки” (“Biblioteka Mrówki”), назва якої часто зустрічається серед досліджуваних записів. Наприклад, у 1877 р. продано книжок із цієї серії на 13 зол. рн. 80 кр., причому їх ціна коливалася від 15 до 35 кр. Серед них були, між іншими, “Янко Цвинтарник”, “Улас” (“Janko Smentarnik”, “Ulas”) Владислава Сирокомлі, “Батько зачумлених”, “Кордіан” (“Ojciec zadżumionych”, “Kordian”) Ю. Словацького, “Історичні співи” (“Śpiewy historyczne”) Ю. У. Немцевича, “Веслав” (“Wiesław”) Казімежа Бродзінського. Художні твори були й серед записів видань з інших серій: “Бібліотека повістей”, “Бібліотека видатних творів” (“Biblioteka Powieści”, “Biblioteka Arcydzieł”), хоча їх важко ідентифікувати*. Купували також книжки з науково-популярних серій, зокрема “Історичної бібліотеки” (“Biblioteka Historyczna”), яку видавала Польська книгарня А. Д. Бартошевича, наприклад, працю Ф. Шлоссера “Загальна історія” (“Dzieje powszechnie”). Серед книг, які продавалися, були й різного роду poradniki, зокрема, по бджільництву, кулінарні книги, сонники, а разом із тим календарі, часописи, книжки для богослуження.

Щоденні прибутки від продажу коливалися від кількох (3 зол. 75 кр. 20 січня 1877 р.) до кількадесяти зол. рн. (98 зол. рн. 65 кр. 8 січня 1877 р.), а влітку (від кінця червня) помітно зменшувалися і переважно дорівнювали кільканадцяти зол. рн. Як виняток, лише прибуток 13 серпня 1877 р., коли записали надходження з Івоніча,

* У XIX ст. видавалося кілька серій під назвою “Biblioteka Powieści”. У цих записах могли мати на увазі серію Губриновича і Шмідта “Бібліотека найцікавіших повістей і романсів” (“Biblioteka Najciekawszych Powieści i Romansów”), яка з’явилася у 1869 р., або “Бібліотеку детективів” (“Biblioteka Powieści Kryminalnych”), що розпочалася у 1877 р. Натомість серії під назвою “Biblioteka Arcydzieł” виходили пізніше, тому важко визначити, які видання малися на увазі під цією назвою.

склав 270 зол. рн. 87 кр. Зростання прибутків розпочиналося у вересні і тривало до середини жовтня, отже, в так званий шкільний період, а потім знову в другій половині грудня, коли збільшувалися купівлі у різдвяний період. Загалом виторг книгарні В. Белзи у 1877 р. склав суму 6150 зол. рн., а податок з прибутку – 63 зол. рн. 17 кр. (заплачено 22 лютого 1878 р.).

Книгарня В. Белзи вела також видавничу діяльність і в 1876–1878 рр. профінансувала 26 друків*, у середньому 8 щороку. Видавничий репертуар не відповідав певній програмі, не можна його пов'язати із визначеними наперед авторами, не було й значних літературних дебютів. Фінансувалося видання головно літературних текстів – драматичних творів, наприклад “Посланці” (“Posłannicy”) Стефана Бушинського, “Кривда і відплата” (“Krzywda i odwet”) Юзефа Дзежковського, “Перед сніданком” (“Przed śniadaniem”) Я. А. Фредро, поезій Марії Бартусувної. В. Белза публікував також наукові та науково-популярні праці – “Естетичні дослідження” (“Studia estetyczne”) В. Дзедушицького, “Самовбивство” (“Samobójstwo”) Маврици Дзедушицького, або соціально-політичні студії. Серед книжок, які видала ця книгарня, був і вже згаданий poradnik Я. С. Савицького “Rady dla młodych mężatek”. У касовій книзі не зазначені видатки, безпосередньо пов'язані із цим напрямом діяльності книгарні (наприклад, гонорари авторам); з'являються лише суми, витрачені на редагування і друк часопису для молоді “Towarzysz Piłnych Dzieci”, а записи стосуються головно друку періодичних видань.

Касова книга надає також нову інформацію стосовно книгарських ініціатив В. Белзи, якою була, наприклад, організація платного книжкового абонементу на курорті Івоніч-Здруй²⁵. У 1877 р., можливо, й у попередньому році, за дозволом власників курорту Залуських книгар вирішив відкрити сезонний книжковий абонемент, при якому, очевидно, діяла й книгарня. Вона функціонувала влітку, коли до все більше модного курорту приїжджали відпочивальники.

Цей курорт вже в першій половині XIX ст. був привабливим місцем відпочинку; його відвідували й для лікування²⁶. Івоніч разом із напливом місцевих та іноземних відвідувачів швидко став осередком культурного життя, головно завдяки відомим гостям – письменникам, журналістам, художникам, архітекторам (серед них були Міхал Балущкий, Марія Конопніцька, Войцех Жерсон, Ян Матейко, Фердинанд Герсік). На курорті гостям пропонували цікаві культурні розваги – концерти, театральні вистави, діяла читальня газет і журналів та бібліотека з польськими, німецькими та французькими книжками²⁷.

В. Белза використав традицію удоступнювати книжки відпочивальникам, коли в липні 1877 р. організував в Івонічу сезонний платний абонемент. Це підтверджують записи з касової книги, зроблені влітку (в липні та серпні). Зазначені там кошти (355 зол. рн. 23 кр.), пов'язані з організацією читальні в Івонічу, – на дорогу, переве-

* Пізніше В. Белза продовжив видавничу діяльність і до 1896 р. профінансував ще дев'ять друків.

²⁵ Про існування платного книжкового абонементу В. Белзи в Івонічу Здрую не згадано у статті: Stąsiek J. Rozwój wypożyczalni dochodowych w Galicji // *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów. Studia i materiały* / pod red. K. Maleczyńskiej. – Wrocław, 1985. – S. 147–248. Так могло статися через те, що не було видано або не зберігся жоден каталог цього абонементу.

²⁶ Для тих, хто там відпочивав і лікувався, видавалися численні путівники, серед них й: Belza W. *Iwonicz i jego okolice*. – Lwów, 1885. – 8°. – VII, 120 s. + карта.

²⁷ [Zieleniewski M.] *Ilustrowany przewodnik w podróży do Iwonicza*. – Ułożył dr M. Z., Sekretarz Komisji Balneologicznej. – Lwów, 1869. – S. 7.

ження книг, впорядкування читальні, винагороду для задіяного там “хлопця” (ймовірно, помічника для роботи на абонементі) і на двомісячне утримання будинку ледве покривалися прибутками. Записи в книзі доводять, що книжки, які пропонували у читальні, були позичені з книжкового абонементу Польської книгарні А. Д. Бартошевича, а пов’язані з цим видатки склали 80 зол. рн. 71 кр. Наступного року ці суми були меншими і дорівнювали відповідно за утримання читальні 262 зол. рн. 38 кр., а за позичені книги з Польської книгарні – 20 зол. рн. Ці записи свідчать, з одного боку, про скромний асортимент книгарні В. Белзи і брак наміру зібрати фонд для власного книжкового абонементу у Львові, з іншого боку, доводять співпрацю двох книгарів і схожість їх книг у пропонованій збірці*.

Записи у касовій книзі також підтверджують, що В. Белза утримував в Івонічу сезонну книгарню в 1878 р. Лише один раз, 10 серпня 1878 р., під заголовком “Iwonicz 1878” записано надходження “від продажу товарів” на суму 50 зол. рн. 81 кр.²⁸ Лаконічність інформації не дозволяє оцінити обсяг цієї діяльності, кількісний та якісний склад товарів для продажу, рівень зацікавлення книгарнею клієнтів.

Збережена касова книга книгарні В. Белзи висвітлює, як ми спробували показати, багато деталей, пов’язаних із веденням книгарні, коштами на її утримання, сталими видатками (міські податки, чинш, державні податки). Детальний аналіз проданих книжок після встановлення їх повних бібліографічних описів може дати більше інформації про назви видань, які були популярними в покупців, хоча значну частину позицій, записаних дуже скорочено, буде важко ідентифікувати.

Досліджене джерело інформує й про невідомі раніше форми співпраці В. Белзи з Польською книгарнею**. В. Белза купував видання Польської книгарні, використовував її фонди під час організації читальні в Івонічу. Касова книга відкриває куліси діяльності львівського закладу В. Белзи, дозволяє значним чином доповнити та уточнити вже відомі факти про його книгарську діяльність у Львові, хоча й припинення діяльності цієї книгарні не перервало його зв’язків із львівськими видавцями²⁹.

Переклад з польської Олександра СЕДЛЯРА

* Книжковий абонемент А. Д. Бартошевича, згідно з ухвалою його власника, пропонував читачам твори виключно польською мовою. На жаль, через брак каталогу абонементу В. Белзи в Івонічу, не можемо повідомити про пропоновані відпочивальникам книги.

²⁸ Касова книга..., арк. 82.

** Поет співпрацював із закладом А. Д. Бартошевича у 1873–1875 рр. як член комісії, яка оцінювала драматичні твори для дітей і молоді, які потім публікувалися у серії “Бібліотека дитячих аматорських театрів” (“Biblioteka Dziecinnych Amatorskich Teatrów”).

²⁹ Свідченням його тривалого зацікавлення книгою було продовження праці у видавничій сфері (представником із виробничих питань книгарні Германа Альтенберга) чи порушення питання тогочасної реклами книжок: Belza W. Herman Altenberg // *Jubileuszowy katalog wydawnictw Księgarni Hermana Altenberga we Lwowie 1880–1905*. – Lwów, 1905; Ejustdem. Dawna i nowe perspektywy księgarstwa // *Gazeta Lwowska*. – 1889. – Nr 67. – S. 4; Nr 68. – S. 3–4.

CASHBOOK OF A BOOKSTORE AS A SOURCE FOR BOOK STUDIES

Марія КОНОПКА

*National Education Commition Pedagogical University of Kraków,
Institute of Scientific Information and Library Studies,
2, Podchorążych Str., Kraków, 30-084, Poland, tel. (012) 662-61-70,
e-mail: mar.konopka@neostrada.pl*

The article emphasizes the importance of a cashbook as a historical document, based on the surviving cashbook of the Władysław Bełza bookshop in L'viv. The cashbook entries make it possible to show how a bookshop operated. Expenditure on restocking shows the network of business contacts with similar local and foreign stores. Other entries provide information about the bookshop's profits (from book sales, paid reader cards) and expenses (on its own publishing activities).

Key words: Władysław Bełza, 19th century bookshops in L'viv, cashbook of a bookshop, L'viv.

КАССОВАЯ КНИГА КНИЖНОГО МАГАЗИНА КАК ИСТОЧНИК КНИГОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Мария КОНОПКА

*Педагогический университет им. Комиссии национального образования в Кракове,
Институт научной информации и библиотекосведения,
ул. Подхоронжих, 2, г. Краков, 30-084, Польша, тел. (012) 662-61-70,
эл. почта: mar.konopka@neostrada.pl*

Подчеркивается важность кассовой книги книжного магазина как исторического источника на примере сохраненного такого документа книжного магазина Владислава Белзы во Львове. Записи, сделанные в этой книге, позволяют уточнить условия деятельности книжного магазина. Зафиксированные расходы, связанные с пополнением его ассортимента, освещают круг профессиональных контактов с другими подобными местными и иностранными заведениями. Другие записи информируют о доходах (с продажи книг, деятельности платного абонемента) и расходах (на собственную издательскую деятельность) книжного магазина.

Ключевые слова: Владислав Белза, львовские книжные магазины XIX в., кассовая книга книжного магазина, Львов.

Книга надійшла до редколегії 29.11.2010

Прийнята до друку 9.02.2011